

Драган Ю. М.,
здобувач кафедри української мови
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
E-mail: dragan-yu@mail.ua

ТОПОНІМИ В ХУДОЖНІЙ СИСТЕМІ ІСТОРИЧНИХ ТВОРІВ А. КАЩЕНКА

У статті з'ясовано загальні ознаки онімного простору та смислове навантаження топонімічних назв і подій на території козацької вольності. Подано словотвірний аналіз двох топонімічних груп: а) назв суходолу (хоронімів, ойконімів, урбонімів, дромонімів, оронімів та ін.); б) назв водних об'єктів (гідронімів, пелагонімів, лімнонімів, потамонімів).

Ключові слова: історичний твір, ономастика, власні назви, топоніми, онімний простір, гідроніми.

Мова твориться роками, століттями, за певних причин вона зникає і знову відроджується, та завжди залишає по собі слід – назви гір, річок, місцевостей як красномовні свідки історії. Особливо показові у цьому плані топоніми, пов'язані з певною територією, її історією. Ця особливість дає змогу через віки донести до сучасності історичні події, часто не засвідчені в історичних документах, допомагає встановити давнє розселення народів, територію їх поширення, особливості побуту, виробничих занять тощо. Так, порівнюючи записи онімної лексики у стародавніх писемних пам'ятках із записами у документах пізніших і сучасних, можна констатувати зміну в словниковому складі мови, встановити закони її розвитку, з'ясувати історію слів, їхню початкову форму, зв'язки з мовами інших народів. Вивчення онімної лексики має практичне і теоретичне значення. Ономастикон є важливим носієм країнознавчої інформації, а авторський ономастикон є ще й маркером авторського стилю.

До вивчення топонімії у науковій літературі зверталися такі мовознавці, як С. Л. Авдеева, Н. С. Афанасьєва, Д. Х. Баранник, Д. Г. Бучко, Т. О. Гаврилова, К. Й. Галас, В. О. Горпинич, Л. І. Гуцул, Л. І. Дука, І. М. Желєзняк, Ю. О. Карпенко, З. О. Купчинська, О. А. Купчинський, В. В. Лобода, Є. С. Отін, Г. Ю. Касім, О. І. Михальчук, В. А. Ніконов, Т. І. Поляруш, Є. М. Посацька-Черняхівська, Є. М. Поспелов, Я. О. Пура, О. М. Скляренко, Л. П. Стичишина, О. С. Стрижак, К. М. Тищенко, В. Ю. Чубенко, К. К. Цілуйко, Є. А. Черепанова, В. П. Шульгач, М. Т. Янко. Заслужують на увагу праці, останнім часом виконані Р. Р. Абкадировим, Л. Л. Василюк, Л. І. Зеленською, Н. Б. Тарановою. Також дослідженням топонімії України займалися російські, білоруські та польські дослідники – фундатори сучасної топоніміки В. А. Жучкевич, Є. М. Мурзаєв, В. Ташицький та ін.

Значення теоретичної і практичної проблематики топонімічної науки стало останнім часом більш очевидним. Багато складних топонімічних завдань, пов'язаних зі збиранням та інтерпретацією власних географічних назв, з аналізом їх семантики і структури, розвитку і функціонування, ще чекають свого поглибленого і виваженого вивчення.

Топоніми мають велике пізнавальне значення. Географічні назви на карті України з'явилися не водночас. Їх поява і розвиток тісно пов'язані із загальною історією народу, його культурою, релігією, рівнем суспільних відносин. Потреба в географічних назвах спочатку, очевидно, як своєрідних первинних орієнтирів виникла досить давно. Проте топоніми ніколи не були раз і назавжди даними, застиглими номінативними знаками географічних об'єктів. Зміни історичних умов, війни, великі переселення племен і народів обов'язково позначаються на топонімії. Забуваються і зникають старі назви, деякі з них частково або й повністю перекриваються новими топонімами відповідно до потреб етнічної спільноти. Міграційні рухи сприяють перенесенню топонімів на нові ареали, формуванню географічних назв відповідно до характерних особливостей географічного середовища.

Топоніми знайомлять нас з особливостями географічного положення місцевості, з характером поверхні, річок і озер, рослинного і тваринного світу, із життям, культурою і побутом народу, його господарською діяльністю, з історичними подіями краю, місцями героїчної боротьби за національну і соціальну незалежність. Географічні назви України є пам'ятками історії народу і його мови.

У лексиці кожної мови власні назви утворюють особливий розряд, який протиставляється загальним назвами, володіє своїми специфічними ознаками.

Топоніми України як важлива частина загальної мовної системи етносу не існують ізольовано, вони зазнають семантичних зрушень основ, постійно відбуваються номінативні зміни об'єктів, відчутними є міжмовні та міждіалектні впливи. Тому топонімію слід розглядати не як монолітне, нерухоме ціле, а як багатопланове, хронологічно різне утворення, що дає уявлення про умови, давні

народи взагалі та розкриває умови формування української нації зокрема. Процес найменування географічних об'єктів зумовлюється не тільки соціально-політичними факторами, а й естетичними, меморіальними мотивами, неабияке значення належить тут моді, має місце і випадковість.

Специфіка топонімів полягає в тому, що вони несуть інформацію, значно ширшу за лінгвістичну, дозволяють заповнювати прогалини в етногенетичних дослідженнях.

Топонімічні студії виконувалися ще з античних часів, проте як сучасна наука топоніміка сформувалась у I половині XIX ст. Власні географічні назви є словами, і вже тому вони входять до складу лексики мови. Зв'язки топонімів з іншими словами виявляються і в їх кореневому складі, і в будові, і у граматичних ознаках. Історично всі топонімічні назви утворені від загальних слів – прямо або через посередництво якихось власних назв, які виникли на основі назв загальних. Як складова частина лексики мови топонімічні назви, як і особові імена людей, мають низку істотних відмінностей від усіх інших лексичних груп, що дає змогу говорити про певну автономність назв всередині словникового складу мови. Географічні назви – явище насамперед суспільне. Вони не могли з'явитися самі по собі. «Навіть якщо назви вказують на ознаки об'єкта, то відбір цих ознак зумовлений тільки інтересами суспільства», – зазначає В. А. Ніконов [3, с. 43]. Лише спираючись на історію, можна досліджувати топоніми, в яких відбито природні особливості об'єктів, їхнє розташування, діяльність людей, назви народів, племен, імена видатних людей, народні звичаї тощо [4, с. 28]. Щодо топонімії у художніх творах, то вона відбиває переважно автентичні чи реально існуючі назви. Вигадані у художніх творах географічні назви є здебільшого специфічною ознакою жанру.

Топонімія в художніх творах переважно є частиною об'єктивної ономастики, що робить її об'єктом загальнолінгвістичних, тобто історико-літературних, етимологічних і статистичних студій. Власне природа топонімів визначає міру і характер їх уживання як у різножанровій художній літературі, так і у публіцистиці, і в багатогалузевому науковому письменстві, зокрема в галузі суспільствознавства. Ця міра визначається потребою окреслити місця перебування зображуваних чи принагідно згадуваних осіб або самого автора, тоді як характер їх застосування коригується стильовими функціями, що, крім комунікативної, мають ще досить широку амплітуду суто експресивних коливань.

Як правило, кожен розряд топонімів має свою географію, пов'язаний із життєвими обставинами, місцем перебування та мандрівок персонажів. Характерно, що відома територія представлена великою кількістю назв, а невідома – порівняно незначною, і ці назви виступають тільки в усталеній літературній формі, без ареальних, часових чи авторських видозмін.

Топоніми займають значне місце в онімному просторі художнього твору. Особливо цікавими є історичні топоніми, бо вони, з одного боку, малюють реальну, об'єктивну картину, а із другого – навчають, виховують, допомагають зберегти історичну пам'ять.

Територія є топонімічним контекстом, тому слід враховувати, що цей контекст залишається практично стабільним і для кожного топоніма єдиним. Тому взаємовідношення суміжних назв у топонімії виявляються більш впливовими, ніж у мовному потоці, з його нескінченними змінами комбінацій мовленнєвих одиниць. Ця обставина дозволяє стверджувати, що топонімічна система включає не тільки окремі ряди, але й усі без винятку власні географічні назви певної території.

Територіальне групування топонімів у системі поєднується з не менш виразним групуванням їх у класи – групи назв однорідних географічних об'єктів. Топонімічні класи однієї території розрізняються якістю і кількістю властивих їм словотворчих моделей та своєю численністю і стійкістю. При цьому групування власних географічних назв за класами, спираючись на розмежування географічних об'єктів, не впливає із сучасної наукової класифікації цих географічних об'єктів. Так склалось історично і відображає групування об'єктів у минулому. Можливо, саме тому мікротопонімія об'єднує в один клас назви доволі різних дрібних географічних об'єктів.

Звичайно, різні топонімічні класи, як правило, мають більше спільного, ніж відмінного. Ця картина нагадує розмежування топонімічних систем однієї мови і пояснюється тим, що топоніми різних класів належать одній мові й одному народу.

Осягнути онімний матеріал, а значить, повністю і сутність творів А. Кащенко, можна, лише осмисливши джерела його ідей, світосприймання, художньо-естетичні позиції. З цієї причини дослідження власних назв є актуальним.

У творі А. Кащенко «Оповідання про славне Військо Запорозьке низове» можна виділити такі топонімічні класи:

1) назви територій: *Київщина, Волинь, Україна, Поділля, Галичина, Молдова, Волощина (Мультяни), Покуття, Брацлавщина, Біла Русь, Суздальська Русь, Московщина, Галицька Русь, Черкащина, Полісся;*

2) назви держав: *Польща, Німеччина, Туреччина;*

3) назви міст: *Чернігів, Канів, Черкаси, Корсунь, Крим, Біла Церква, Брацлав, Білгород (Акерман), Очаків, Козлов (Євпаторія), Кафа (Феодосія), Аслам, Браїлів, Смайлів (Ізмаїл), Тульча, Тамань, Темрюк, Силістрія, Чигирин, Трахтемирів, Ягорлик, Тягиня (Бендери), Пуляви, Вишневець, Львів, Миколаїв, Астрахань, Галац, Одеса, Стамбул, Олександрівськ, Нікополь, Білозерна, Варна, Сіноп, Трапезунд, Буджак, Лубни, Січа, Омельник, Кременчук, Менжеліївка, Потоки, Великі Будища, Кодак, Полтава, Кизикермен, Сімферополь, Умань, Василькове, Мошни, Кодня, Архангельськ, Катеринодар, Курськ, Тула, Ахтіяр, Севастополь, Олешки, Гард, Жванець, Кам'янець, Броди, Царгород, Бахчисарай, Ясси, Хотин, Петербург, Фастів, Перекоп, Березань, Карасубазар, Хаджибей, Паланка, Слободзея, Бабадаг, Тульча, Одеса, Преслав, Ядерне (Андріанополь), Переяслав, Богуслав, Крилев, Костянтинів, Зборів, Варшава, Київ, Могилів, Ямпіль, Яруга, Вінниця, Кальник;*

4) назви містечок: *Палієве Озеро, Новобогородське;*

5) назви сіл: *Добруджа, Беш-Пепе, Покровське, Чернишівка, Біленьке, Підгородня, Гола Грушівка, Новопавлівка, Царицин Кут (Підстепне), Скельки, Маячка, Златопіль, Бачки, Павлівка, Лизаветівка, Іванівське, Водяне, Кам'янка (Кам'яний Затон), Велика Знам'янка, Балабине, Благовіщенське, Сулицьке-Лиманське, Лапинка, Неплюєве, Покровське, Нововоронцовка, Верхньотарасівка, Михайлівське, Кумейки, Диканька, Боровиця, Романкове, Тритузня, Таромське, Лоцманська Кам'янка, Половиці, Суботів, Германівка, Царичанка, Розумівка;*

6) назви слобід: *Капулівка, Біленька, Васиївка, Підстепне, Забаринська, Любимівка, Катеринівка (Мала Катеринівка), Вознесенська, Кріпость;*

7) назви городищ: *Велике, Мале;*

8) назви куренів: *Пашиківський, Куцівський, Кисляківський, Іванівський, Копелівський, Незамайківський, Щербинівський, Титарівський, Шкуринський, Переяславський, Полтавський, Мишастівський, Менський, Тимошевський, Сергієвський, Дінський, Кирилівський, Канівський, Батуриновський, Поповичевський, Васюринський, Коринівський, Рогівський, Корсунський, Калниболоцький, Уманський, Дерев'янівський, Нижчестеблівський, Вищестеблівський, Величковський, Левушківський, Пластунівський, Дядьківський, Брюховецький, Ведмедівський, Платнірівський, Джерелівський, Єкатерининський, Бережанський;*

9) ороніми – назви гір (скель): *Шпиль-гора, Мамай-Сурка, Середня, Дурна, Лиса, Карпати, Монастирка, Вошива скеля;*

10) назви урочищ: *Сорок Байраків, Скалозубове, Темне, Городище (Кам'яний Затон), Тарасівське, Біленьке, Садки, Вільне, Лучина, Журавське, Богданове, Кічкас, Паліївщина, Печище, Велика Пуца, Карай-Дубини, Петрівщина, Мурове, Гострий Камінь, Криве Коліно, Васюрине, Маркове, Степок, Сагайдачне, Панидине;*

11) назви шляхів: *Чумацький, Муравський, Прибитий, Чорний;*

12) назви степів: *Дике Поле, Ногайський, Кубанський.*

Художній топонімікон твору «Оповідання про славне Військо Запорозьке низове» охоплює велику кількість власних назв: макротопоніми, хороніми, гідроніми та багато інших. У кожній групі визначено характерні ознаки використаних онімів – їхні кількісні показники, функціональне навантаження. Топоніми не тільки вказують на час або якусь подію, а й виступають виразниками ідей письменника. Ним стає, наприклад, **Дніпро**, який:

є уособленням правічного символу України, головна ріка України, тісно пов'язана з історією козацтва: *Найголовнішим шляхом тут був Дніпро, яким ще за часів Олега та Святослава руси ходили на Чорне море та до Греції [2, с. 58]; У народних піснях Дніпро називається річкою славною, або Славутою; запорожці ж величали його ще батьком або братом: Дніпре, брате, чим ти славен? [2, с. 58]; Опріч козаків, Дніпром плавали через Запорозжжя до Криму посланці польських королів та московських царів, бо ця велика річка сягала своїми верхів'ями та притоками земель кількох держав [2, с. 59];*

вказує на місце розташування військового спорядження, керівництва: *Там, на старому Дніпрі, що розмежовує Хортицю й західний берег, біля Малої Хортиці, була добра затока, в якій стояли й зимували запорозькі військові чайки. На східному березі Дніпра проти голови Хортиці ріс гарний дубовий гай, у якому, певне, стояла хата Сагайдачного, бо та місцевість і досі зветься «Сагайдачне» [2, с. 108]; Найперше, їм випало серце Запорозжжя – острів Хортиця, і західний берег Дніпра, починаючи од кінця порогів, униз за острів [2, с. 315];*

характеризує географічне розташування: *З Лисої Гори, яка кручами підступає до Дніпра, відкривається величний краєвид: під ногами Дніпро, острів Орлова та Великий Луг до самісінького Кам'яного Затону (Кам'янка); на захід – Нікополь із його будинками й пристанями, а на схід – ціла низка лиманів і, як на долоні, острів Томаківка, до якого навпростець вісім верст [2, с. 398–399];*

оспіває красу, силу і велич природи: *Відпливаючи якомсь уранці 1916 року з Олександрівська до Херсона пароплавом, саме під час сходу сонця, я, стоячи на палубі, прямо зачарувався краєвидом устя Закутної, захищеного вербами та осоками, острова Хортиці – стародавнього притулку запорожців, що проти пристані розкинувся довгим високим кряжем, та широкої пелени Дніпра, яка рожево-золотим килимом од вранішньої зорі простяглася на північ до похмурих скель Сагайдачного й на південь до лісів Великого Лугу* [2, с. 406];

з'ясовує часи бойових дій: *Вітер віяв з-за Дніпра, завиваючи голодним звірем поміж надбережних скель. Глибоко під горою, розбиваючи собі груди об гострі камені, старий Дніпро гучно стогнав і ревів спересердя на кинуту впоперек його шляху перепону, допомагаючи гудінням свого порогу козакам нечутно обступити ворожу фортецю* [2, с. 477].

Часто топоніми вживаються для характеристики, опису подій, явищ як допоміжні елементи. Їхня сукупність створює в авторській мовотворчості топонімне поле, яке стає підґрунтям лексико-семантичного прирощення в контексті історичного твору.

Отже, аналіз поданого матеріалу дає можливість зробити висновок, що топоніми, їхня семантика й етимологічний зміст віддзеркалюють минуле народу, складну історію слов'янської землі, побут і особливості суспільної організації населення. За умови врахування специфіки і закономірностей топонімії, що відрізняють її від інших історичних джерел, зокрема писемних пам'яток, власні географічні назви стають джерелом надійної і важливої інформації про життя українського народу протягом величезного історичного періоду – від давньоруських часів до сучасної дійсності.

У досить невеликій, але багатогранній спадщині А. Кащенко топонімія, як і весь онімний матеріал, виступає у довершеній і яскравій формі. Різноманітний спектр використаних власних назв і надзвичайно широкий їх діапазон, змістовність аналізу засвідчують наукову цінність його творів.

В «Оповіданнях...» письменник щедро представив ономастику рідного краю – Нижньої Наддніпряни. Наявність у творі назв іноземних країн свідчить про обізнаність письменника з історією України, про її стосунки з іншими державами. Назви водних об'єктів вживаються рідше, ніж назви суходолу, хоч життя слов'ян і було невідривно пов'язане з водою, адже поселення будувалися коло річок.

Таким чином, топонімічний матеріал, зібраний за історичними творами письменника, відіграє неабияку роль, бо об'єктивно відтворює минуле України, тогочасний стан життя українського козацтва. Ми не лише дізнаємося про старі назви міст, річок тощо (деякі з них давно вже зникли через діяльність людини), але й можемо у своїй уяві створити пейзаж тогочасної України взагалі і Дніпропетровщини зокрема.

Мовне оформлення тих чи інших топонімів співвідносне з певним періодом і допомагає виявити можливі історичні зміни, лексичні, фонетичні, граматичні варіанти топонімічних назв, дає ключі для розкриття походження та семантики у випадках спроб їх етимологізувати. Такий матеріал вносить чимало у вивчення топонімії України в цілому і території, яку описує письменник, зокрема.

Список використаної літератури

1. Железняк І. М. Антропоніми / І. М. Железняк // Українська мова: Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – С. 29–30.
2. Кащенко А. Оповідання про славне Військо Запорозьке низове / А. Кащенко. – Дніпропетровськ: Січ, 1991. – 494 с.
3. Сухомлин І. Д. Українські прізвиська людей як власні родові назви / І. Д. Сухомлин // Говори і ономастика Наддніпряни. – Дніпропетровськ, 1970. – С. 30–58.
4. Шестопалова Л. Д. Специфіка антропонімів у химерній прозі (на матеріалі творчості В. Дрозда): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – укр. мова / Л. Д. Шестопалова. – Одеса, 2006. – 19 с.

Драган Ю. М. Топонимы в исторических произведениях А. Ф. Кащенко.

Аннотация

Статья посвящена исследованию топонимов в языке исторических произведений А. Ф. Кащенко, одного из ярких представителей украинских писателей прошлого столетия, который мастерски отобразил жизненный ритм и военную храбрость украинского сечевого казачества. Характеризованы общие понятия ономастического пространства и смыслового значения топонимических названий и событий на территории казацкой вольности, где проходили исторические события в борьбе с поработителями украинского народа.

Топонимический материал, собранный из произведений А. Ф. Кащенко «Рассказы о славном Войске Запорозьском низовом», «Разрушенное гнездо», «Славные побратимы» и т. п., дал возможность писателю объективно отобразить прошлое Украины. Языковая фиксация тех или иных топонимов соотносится с определенным периодом и помогает обнаружить возможные исторические изменения, а также лексические, фонетические, грамматические варианты топонимических названий, дает ключи для раскрытия

происхождения и семантики в случаях попыток их этимологизировать и способствует осмыслению номинативных единиц с позиции современника.

Подается словотворческий анализ двух топонимических групп: а) названий суходола (хоронимов, ойконимов, урбонимов, дромонимов, оронимов и др.); б) названий водных объектов (гидронимов, пелагонимов, лимнонимов, потамонимов).

Ключевые слова: *историческое произведение, ономастика, собственные названия, топонимы, ономастический простор, гидронимы.*

Dragan Yu. M. Toponymy in the historical works by A. F. Kashchenko.

Summary

The article is devoted to the investigation of toponyms in the language of historical works by A. F. Kashchenko, who was one of the brightest figures of Ukrainian writers of the last century. He expertly recreated the rhythm of life and military prowess of Zaporizhya Sich Cossacks. Common signs of onomastic space and meaning of toponymic names and events on the territory of Cossack liberties were clarified, where the historic events in the struggle against the Ukrainian people oppressors took place.

Toponymic material, selected from the works by A. F. Kashchenko «The Story of the glorious Zaporizhian Host grassroots», «The broken nest», «Glorious sworn – brothers», etc. gave an opportunity for the writer to recreate the past of Ukraine objectively. The language fixation of certain toponyms is correlated with a particular period and helps to identify historical changes. But it also promotes to identify lexical, phonetic, grammatical variants of names; it provides the keys for the disclosure of the origin and semantics in the cases of attempts to determine their etymology. It promotes to comprehend nominating units from the contemporary's point of view.

Derivational analysis of two toponymic groups is proposed: a) the names of the dry land (choronyms, oikonoms, urbonoms, dromonyms, oronyms, etc.); b) names of water bodies (hydronyms, pelagonyms, limnonyms, potamonyms).

Key words: *historical work, onomastics, proper names, place names (toponym), onomastic space, hydronym.*

УДК: 811.112.2'26

Дружбяк С. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
E-mail: svitlana.druzhybyak@gmail.com

ФРЕЙМОВА МОДЕЛЬ КОНЦЕПТУ 'UNTERNEHMENSFÜHRUNG' У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті окреслено основні підходи в сучасній лінгвістиці до ключових понять дослідження, проаналізовано концептуальні ознаки терміна «менеджмент», вербалізовані лексичними та термінологічними одиницями за допомогою фреймової моделі знань. Здійснено когнітивно-фреймовий аналіз концепту 'UNTERNEHMENSFÜHRUNG' у сучасній німецькій термінології, представлено загальну фреймову модель репрезентації знань досліджуваної галузі.

Ключові слова: *концепт, фрейм, фреймова модель, вербалізатор, категорія.*

У галузі когнітивної лінгвістики всі мовні і позамовні явища доцільно розглядати в широкому контексті знань про світ, що є результатом людської діяльності в усьому її різноманітті. Лінгвістичні дослідження вказують на те, що за останні роки значно зросла цікавість мовознавців до вивчення термінології саме в когнітивному аспекті. Дослідники інтенсивно займаються концептуалізацією, категоризацією, фреймовою організацією концептів у термінології. Проте німецька термінологія сфери менеджменту не була об'єктом комплексного когнітивного аналізу, відповідно, не була до кінця розроблена концептуальна база для загальної систематизації термінології менеджменту, що свідчить про актуальність обраної теми. Об'єкт дослідження – концепт 'UNTERNEHMENSFÜHRUNG' у сучасній німецькій термінології. Предметом дослідження виступають концептуальні ознаки терміна «менеджмент», вербалізовані лексичними та термінологічними одиницями за допомогою фреймової моделі знань. Метою роботи є здійснення когнітивно-фреймового аналізу концепту 'UNTERNEHMENSFÜHRUNG'.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: визначити основні підходи до ключових понять дослідження: «концепт», «фрейм», «слот», «категоризація», «термін»; здійснити категоризацію опорного концепту 'UNTERNEHMENSFÜHRUNG' на основі виділених когнітивних ознак та вербалізувати його за допомогою термінологічних одиниць.